

17. Ders

Hür İrade, Determinizm ve Sorumluluk

24.00: Felsefenin Problemleri

Prof. Sally Haslanger

Kasım 9, 2005

Hür İrade I I I: “Derin Benlik” ile Bağdaşım

I. Hatırlatıcı Özet: Bağdaşma veya “Yumuşak” Determinizm, ilk girişimler

STANDART KATI DETERMİNİST GÖRÜŞ

1. Vuku bulan her şey, önceki olaylar tarafından belirlenmiştir. (Determinizm)
2. Eğer farklı şekilde hareket edebilirim, hür hareket ediyorum. (Hürriyetin Sakınma/ Kaçınabilirlik Analizi)
3. Eğer hareketim (önceki olaylarla) kararlaştırılmış ise, ettiğimden farklı hareket edemem.
4. Öyle ise, hiçbir zaman, asla, hür hareket etmiyorum.

Hipotetik Seçenek Bağdaşıcılığı

Seçse idim farklı hareket edebilecek idiysem, hür hareket ediyorum.

Hareketin İçsel Kaynakları (“ikinci deneme”) Bağdaşım (Bknz. Stace: “Hür Yapılmış, hareketlerin en yakın nedeni, hareketi yapan kişinin psikolojik durumlarından kaynaklananlardır.”)

- (i) Hareketim, tercihimin sonucu, ise,
- (ii) Tercihimin en yakın nedenleri “içsel” kaynaklı, ise, Hür hareket ediyorum.

“Zorlama yok + Baskı yok” Bağdaşım

- (i) Hareketim seçimimin sonucu, ise,
- (ii) Seçimimin en yakın nedenleri “içsel” ise,
- (iii) Seçimim, zorlama ve baskının sonucu değil, ise,

(iv) Seçmiş olsa idim farklı (da) hareket edebileceğim idiysem,

Hür hareket ediyorum.

Ancak, buradaki bir sorun, tercihlerim üzerindeki bazı kısıtlamaların, neden hürriyet ile bağdaştığının, bazılarının ise neden bağdaşmadığının, açık olmamasıdır.

– Neden, alelade zorlama ve baskı durumları bir problem yaratıyor da, hareketlerim üzerinde eşit derecede kuvvetli karar verici etkenler, örneğin, karakterim, büyütlüş tarzım, hürriyetimi kısıtlayıcı bir neden oluşturuyor?

Denemelerimiz üzerindeki ilk düşüncelerimiz, analizlerimizde, aşağıdaki durumları yakalamak üzerinde yoğunlaştığımızı gösteriyor :

HÜR

Alelade bilinçli hareket

HÜR DEĞİL

Fiziken kısıtlayıcı veya zorlayıcı
Psikoz veya fobi kaynaklı davranış
Bağımlılık kaynaklı davranış
Beyin yıkama, hipnoz, doktrinleştirme(?)

Önümüzdeki temel soru şudur: Baskı ve zorlama çeşitleri içinden, hürriyetimizi kısıtlayıcı ve kesintiye uğraticı kılan, farklı nitelik nedir? Yukarda (iii) sayılı koşul veya şart, bu soruyu yanıtlamamıza yardım etmiyor, ama, bir yanıtımız olduğunu varsayıyor. Gerçekten, (iii) sayılı koşul, sadece şunu söylüyor:

iii*) Tercihim hür şekilde yapılmıştı.

Ancak, bu şartın, determinizm ile bağdaşabilir olduğunu düşünmek için, elimizde hiçbir neden yoktur. Gerçekten, eğer (iii*)ncü koşula dayanmamız gerekiyor ise, hür iradeyi anlama konusunda gerçekten hiçbir ilerleme kaydetmemiş oluyoruz.

I I. Frankfurt'un, “Derin Benlik” Bağdaşımı:

Buraya kadar, (“hürriyet üstünde kaçınabilirlik şartı” diye adlandırdığımız, bir temel varsayım ile hareket ettik: yani :

Sadece başka türlü hareket edebilmeye de muktedir isem, hür hareket ediyorum.

Bu, sorgulayacağımız bir varsayım mı? Bir odanın içinde olduğunuzu düşünün: Her zaman istediğiniz (eğlendirici şeyleriniz, arkadaşlarınız, yiyecekler vs) ile; biri sizi ordan çıkarmak istese, karşı gelecek, direneceksiniz. Sonra, birinin kapıları, pencereleri kilitlediğini düşünün. Dışarı çıkamıyorsunuz, ama, çıkmak da istemiyorsunuz. Acaba, hür değil misiniz? İstese idiniz odadan çıkardınız konusu, artık, kendi isteğinizle mi

kaldığınız yanında ilgisizleşmiştir. Bu örneğin anlattığı husus, bir kimsenin kısıtlamalar içinde olmasından çok, hareketinin, belli önemli bir anlamda, o kimsenin yalnız “kendi” seçimlerine, “kendi” tercihlerine mi dayandığıdır. Başka bir deyimle, böyle bir örnek, “hürriyet üzerindeki kaçınılabilirlik, sakınmak şartı”, başlangıçta düşündüğümüz kadar önemli olmadığını göstermektedir.

Eğer, arzularımızın “kendimizin” olduklarından, bize zorlanmamış olduklarından - tıpkı, hareketlerimizin “kendimizin” olduklarını ve zorlanmamış olduklarını düşündüğümüzdeki gibi, emin olmada kararlı ve ısrarlı isek, belki bu konudaki analizi, bir adım daha geri çekmeli ve şöyle demeliyiz :

(Hareketim,) eğer hür arzu ve tercihe dayanıyor ise, hür hareket ediyorum.

Benzer şekilde:

Eğer, tercihim/arzum, başka tercihlere/arzulara (da) dayanıyor ise, hür şekilde seçiyorum, arzuluyorum.

Şimdi, bu yardımcı oluyor mu? Tercihlerimiz arasında seçmek, veya arzularımız arasından arzulamayı, anlamlı kılabilir miyiz?

Belki tuhaf gelebilir, ama, burada derinliğine bir görüş var. Arzularımızın hepsi, hiçbir zaman, hoşlandığımız şekilde, burada bir dizi içinde, asılı, sıralı olarak bulunmazlar. Gerçekten, zamanın çok büyük bir kısmında, içimizde herhangi sayıda çatışan arzularımız olur: İşimizi bitirme arzusu, ve yatağa gitme arzusu gibi, acı verecek gerçeği dostumuza, arkadaşımıza söylemek arzusu gibi.

Son derece canlı bir örnek olarak, (uyuşturucu) bağımlılarının, uyuşturucu almak için duydukları kuvvetli arzuyu düşünün, ancak, uyuşturucuyu eddedip ondan (tamamen) temizlenmeyi kuvvetli olarak arzulayacağı da, tabii görülüyor.

Burada soru, bu arzulardan hangisi yönünde hareket edeceği? Hangi arzu, etkili olacak? Bu arzulardan hangisi, fiili davranışında ifadesini bulacak? Buraya kadar, kısa süreli normal arzular için belli şekilde hareket etmeyi öngören arzular üzerinde konuştuk. Burada üzerinde durulacak soru, böyle iki arzu çatıştıklarında, hangisinin kazanmasını, ve kişinin hareketini kontrol etmesini, neyin kararlaştırdığı, neyin saptadığı idi. Ancak, rastgele, alelade arzularımıza ilave olarak, etraflı düşünmeye dayalı, yansıtıcı arzularımız da vardır: Bazı belli olağan arzulara sahip olup, diğerlerine sahip olmamak gibi; veya, en azından, bunlardan bazılarının davranışlarımızı gerçekten kontrol etmelerini istediğimiz arzularımız. Frankfurt’a göre, eğer bir kimsenin, birinci-düzyer arzusunun etkili, geçerli olması için bir arzusu var ise, yani, o arzunun (kendi) arzusu olmasını istiyor ise, o zaman bu: ikinci-düzyer arzu, ifadesidir. Bazı yaratıklar, ikinci-düzyer arzulara sahiptirler, bazıları ise, değildirler. (Çocuklar? İnsan-olmayan hayvanlar?) Kullandığımız örnekler içinden, uyuşturucu bağımlıları, pekâlâ, uyuşturucu alma,

kullanma arzusunu kaybetmeyi, yansıtıcı, davranışsal bir arzu olarak isteyebilir; veya, başarısızlığa uğrasa da, uyuşturucuyu reddetme arzusuna sahip olmayı, davranışlarını kontrol edenin, kendisinin olmasını, isteyebilir.

Buraya kadar güzel, ancak, bunun, hürriyet sorusu ile ilgisi ne? Şu iki eroin bağımlısını kıyaslayın. Herbiri, iğne yapma, ya da yapmama arzusuna sahiptir. Bu, onların rastgele, olağan, hatta güncel arzularıdır. Bunun daha ilersinde, her biri, (davranışları ile ilişkili, yansıtıcı bir arzuya sahiptir; bu arzu, almaktan çok almaktan uzak durmak, uzak durabilmektir. İşte bu, ikinci kademe ikinci-düzey, bir arzudur.

İlk/Birinci-düzey arzular: Uyuşturucu alma ve almaktan sakınma, çekinme;

İkinci-düzey arzu: Çekimser kalma arzusu üzerinde, hareket etmek ;

Bununla beraber, davranışla ilgili, bu yansıtıcı-arzuda, sadece birinin başarılı olduğunu ve ilacı almadığını düşünelim. Bu bağımlıya Almatark adını verelim. Diğer bağımlı, almama üzerinde hareket etmek istiyor, ama, kendini güçsüz buluyor; böylece, alma arzusu, etkili, işler kalmaya devam ediyor. Buna da Hayırtark adını koyalım. Bu bağımlı hür olmayan bir iradenin, kusursuz, bir resmi görünüyor: etkili arzuları, işler kılmak istedikleri değil. Bunun anlamı, gerçek hürriyete sahip olan, birinci-düzey arzuları ile, gerçekten işler kılmak istediği arzuları arasında bir çeşit ahenge zevkle sahip olmandır. Başka bir deyişle, hürriyet, ikinci-düzey arzuları olabilmek ve kişinin, arzularını ve hareketlerini bunlara uydurabilmesidir.

Susan Wolf, bu konular üzerindeki etüdünde, Frankfurt'un görüşünün, daha geniş bir stratejinin, bir "variant"ı, bir "değişkeni" olduğunu savunuyor. (bak: RR s.457-467). Burada rehberlik eden fikir, gelip geçen arzulara ve günbegün yaptığımız seçeneklere ilave olarak, her birimizin içinde, değerlerimizi, önde gelen endişelerimizi, temel kişiliğimizi içeren, "daha derin bir ben" olduğu; hürriyet için önemli olan da, "bu ben" in, bizi yönetecek direksiyonun başında oturması, yani, ne yapacağımıza "bu ben" in karar vermesidir. Wolf diyor ki :

"Bütün [söz konusu] yazarlar, eğer sorumlu kimseler isek, bunun, sadece irademizin kontrolümüz altında olmasından değil, buna ilave olarak, isteklerimizin, içimizdeki psikolojik durumlar ötesinde, kendimizden gelen karakterlerin ifadeleri olmalarından, veya her durumda, bunların tarafımızdan kabûl edilmelerinden ve bizim tarafımızdan onaylanmalarından ileri geldiğini savunmaktadırlar."

Bunun, Frankfurt için anlamı: İsteklerimiz, ikinci-düzey arzularımız tarafından yönetilmelidirler; Watson'a göre: İsteklerimiz, değerler sistemimize göre idare edilmelidirler; Taylor' a göre: İsteklerimiz, öz-değerlendirme ve değer kelimesinin sözlük anlamının yeni bir ürünü olmalıdırlar. [Başka deyimle] sorumlu kişiler...istekleri, daha derin anlamda kendi öz'lerinin kontrolü altında olan kimselerdir (RR, 459).

ÖYLEYSE :

Derin–Benlik Bağdaşıcılığı (Harry Frankfurt ve diğerleri)

Temel Fikir: Hürriyet, bir kimsenin nasıl hareket ettiğini yöneten, (derin Öz'e), entegre bir benliği, öz'ü, olması,(böyle bir benliğe sahip olabilmesi) meselesidir.

(Hareketlerim), eğer, “Derin Benliğimde” onaylanmış seçimlerimin kontrolü altında iseler, hür (bir şekilde) hareket ediyorum; (yani: hareketlerim, etkin ve işler olmalarını istediğim, kişiliğimi yansıtan arzularım tarafından kontrol ediliyorlar ise, ...)

Bağdaşıcılık: Bir önceki örnekte olduğu gibi, hareketin ve tercihlerin nedenleri, doğru çeşitten oldukları sürece, (bu örnekte, derin benlik'ten –Türkçe deyim ile, kendi değerlerinin süzgeç ve onayından geçmiş olarak geldiği sürece) ‘hür’dürler. Bu, tercihlerin bir nedene/sebebe dayanmamalarını, onlardan kaynaklanmamalarını gerektiren bir durum değildir, böyle bir anlam taşımaz. Ayrıca, böyle bir durumda, hürriyet için, bir kaçınılabilirlik şartı da söz konusu değildir.

Problem Örnekleri: İradenin zayıflığı, önceden doktrinleme, beyinyıkama, çocuklar?

- İradenin zayıf olduğu durumlarda, hür değiliz mi demek istiyoruz? Böyle zayıf durumlarda, (da) işlediğim fiillerden sorumlu tutulmam gerekmez mi?
- Çocuklar, yetişkinlerin kişilik yansıtıcı kapasitelerine sahip olmayıp, “derin öz”den mahrumdurlar. Bu, hür harekette bulunmaya muktedir değiller demek mi oluyor?
- Bir insanın “Derin Benliği” de bir anlamda (daha önceden) belirlenmiş olduğuna göre, bu durum, bizi gerçekten hür kılar mı?
- Daha-derin-benlik'ten, en sonunda kim, veya daha kötü bir ifade ile, ne sorumludur? Problem geri itiliyor gibi görünüyor -- daha derin öz'den biz sorumlu değilsek, nasıl gerçekten hür olabiliriz? Ama bu sorular, bizi sonsuza kadar geriye itmekle tehdit ediyor, -- ya da, kendimizi en baştan, yeniden yaratmamız lazım gibi görünüyor.
- Bir insanın “Daha Derin Benliği”nin, dış nedenlerin (örneğin, sorunlu büyüme, eğitim vs.) bütününden doğmuş olup olmaması, ne gibi bir fark taşımaktadır?

Susan Wolf'un şu örneği üzerinde düşünün: Jojo, kötü, sadist, despot Jo'nun oğlu. Jojo, despot Jo'nun onayladığı ve kişiliğini taşıdığı, zayıf değerler ile büyütülmüş. Bu resimde yanlış olan nedir? Niçin Jojo, hür-değil görünüyor? Duygusuzluğun, düşüncesizliğin, hukuki tanımı üzerinde düşünün :

Bir insan, (1) eğer ne yaptığını biliyorsa, ve (2) yaptığı şeyin, (olayına göre), doğru veya yanlış olduğunu biliyorsa, akli dengesi vardır; akli-yeteneğe sahiptir, Wolf'un açıklamaya çalıştığı gibi:

... sağlıklı bir akılsal yeteneğe sahip olmak demek, (bu örnekte, insanın inançlarının) kör ve çarpık yanıt şekilleri tarafından değil, aksine, dünyevi gerçekleri hatasız olarak temsil edebilen algılama ve sıhhatli muhakeme tarafından, kontrol edilmeyi arzulamasıdır. Aynı şey, aklî yeteneğin, (2)inci şartı için de geçerlidir – yalnız, bu halde, (ilgili) kişinin ümidi, değerlerinin, dünyanın kesin kavramlarının izin vereceği usûller tarafından kontrol edilmesidir. Bu iki şartı bir araya getirerek, akıl ve düşünce'den oluşan akli yeteneğin, dünyayı olduğu gibi tanımak ve takdir etmek için, bilinç ve şekil bakımından asgari yetenek olduğunu anlayabiliriz. (RR 10th edition, 441)

Sağlıklı Derin-Benlik Bağdaşımcılığı (Susan Wolf)

Sadece ve sadece, hareketlerim, “Derin-Benliğim” tarafından onaylanmış tercihlerim tarafından kontrol ediliyorlar ise, ve, “Derin Benliğim”, akıl ve düşünce bakımından sağlıklı, bilinçli ve yerinde ise, hür hareket ediyorum, demektir; bu durumda, yapmakta olduğumun, doğru yanlış olduğunu takdir etmeye yetenekliyim.

Temel Fikir: Hürriyet, bir insanın nasıl hareket edeceğini yöneten, bir entegre öze sahip olması demek olup, bu öz, kişinin inançlarında, arzularında, değerlerinde dünya hakkındaki bilgilerin ışığı altında revizyonlar ve gerekli düzeltmeler yapmak yeteneğine sahiptir; kısaca, entegre-öz, aynı zamanda, kendini düzeltme yeteneğine de sahip olmalıdır.

Bağdaşımcılık: Frankfurt örnek-olayı gibi, aynı.

Problem örnek-olaylar: “Derin-öz” ile senkronizasyondan doğan eylemler, ahlaksal canavarlar

Unutmayın, Wolf'un görüşüne göre, bir insanın “hür-olmaması” – aklî yetenekten yoksun olması için, ya da, aklî yeteneğinizin, yapmakta olduğunuzu veya isteğinizi kontrol etmemesi için, iki yol vardır. Ancak, bunlar hür olmadığımız durumlar ise, aynı zamanda, sorumlu da olmadığımız hâllerdir. Öyle ise, birinci husus, aklî yeteneğe sahip olmayanların, sorumlu olmadıklarını; derin-öz'ünün kontrolü altında olmayanların, sorumlu olmadıklarını, söylemek isteyip, istemediğimizi düşünmeliyiz...

- Ahlaksal canavarların hürriyetlerini inkar ederek, onları sorumluluklarından kurtarmayı mı istiyoruz?
- İradenin zayıf olduğu hallerde, hürriyetimizden yoksun muyuz?
- Bizim, doğru ve yanlış sistemimizden, bizi aklen yeterli kıldığından, hür kıldığından emin olabilir miyiz? Doğru ve yanlış konusunda yanlış yönlendirilmiş olabilir ve böylece hür olmayabilir miyiz?
- Bu bizi, gerçekten, istediğimiz yere ulaştırıyor mu? Aklî yeteneklerimin yerinde olduğunu, doğruyu görebilip o şekilde hareket ettiğimi; yanlış görebilip, öyle

hareketten sakındığımı düşünelim. Ama, bu çerçeveye giren her durumda yeteneklerim ve bunları uygulamalarım, özel durumlarda, tamamen önceden belirlenmiştir – çünkü, nihayet Wolf, ve diğer bütün bağdaşımçı görüş taraftarlarının iddialarına göre, hür irade, determinizm ile bağdaşır. Ama, durum böyle ise, gerçekten hür müyüm? Yaptıklarımın (veya yapmadıklarımın) bir övünç duymalı mıyım?

Diğer kaynaklar :

Hür irade üzerine bir web-sayfası :

Richard Holton (MIT’de bir Felsefe Profösörüdür. Daha önce Edinburg Üniversitesinde idi): <http://homepages.ed.ac.uk/rholton/freewill/fwhome.html>